

Torso a tajemství Máchova díla a obrana literární vědy

— Dobromir Grigorov —

Máchovské jubileum v roce 1936 podnítilo mnoho nových a protikladných interpretací díla českého romantika a zároveň s tím vyvolalo nepřímou literárněhistorickou polemiku nad zařazením básníka do české literární tradice. Dílo Karla Hynka Máchy znovu poskytlo širšímu okruhu literárních historiků vhodnou příležitost nejen „potvrdit uznání pro Máchu“ (Janáčková 1991), ale též zvýraznit a zaštitit metodologické postupy, které byly příznačné pro aktuální stav českého myšlení o literatuře. Jubilejní oslavy šly jen výběrově k návratu do minulosti: polemická aktualizace Máchova díla nesměla „mít ovšem nahodilost roztržených podmínek“, ale vyžadovala zdůvodnění „potřebami přítomnosti“ (Mukařovský 1938a). Mukařovského definice Máchova díla jakožto zlomku nebo fragmentu, „jenž dopouští rozmanité možnosti domýšlení“, staví do popředí mnohoznačnost související s neustálým přetvářením básníkovy podoby každou dobou a jejími čtenáři (Mukařovský 1991: 10).¹ Pokud tedy uznání literárněhistorického významu

1 Podobný úkol si klade i projev přednesený u Máchova hrobu (30. dubna 1936) a při odhalení Máchova pomníku v Litoměřicích (28. září 1936), ve kterém Albert Pražák

Karla Hynka Máchy a jeho místo v českém literárním kánonu nebylo zpochybněno, k čemu špěla aktualizace jeho literárního díla? Jinými slovy, jaké byly potřeby přítomnosti, které zdůvodňovaly literárněhistorickou aktualizaci?

Torso a tajemství Máchova díla (1938) je jednou z kolektivních publikací Pražského lingvistického kroužku, která má pro emancipaci strukturalistické metodologie stejně významnou úlohu jako předchozí společné práce. Obdobnou roli mají například „Teze PLK“ z roku 1929, studie Romana Jakobsona a Jana Mukařovského v *Československé vlastivědě* z roku 1934 věnované (řečeno slovy René Wellka) „teorii českého verše a nástinu jeho dějin“ (Wellek 1934), Jakobsonova přednáška „Co je poesie“ z roku 1934, „Úvod“ z prvního čísla *Slova a slovesnosti* z roku 1935 a také projevy Jana Mukařovského prosloušené k máchovskému výročí v roce 1936 (Mukařovský 1991). Význam máchovského sborníku spočívá nejen ve vědeckém podílu členů kroužku na Máchově jubileu v roce 1936.² Publikace je pokračováním úsilí o institucionalizaci Pražského kroužku jako vědecké organizace, jejímž příslušníkům velmi záleželo na zástitě jejich badatelské činnosti akademickým univerzitním prostředím, vysněným prostředím Masarykovy univerzity v Brně.³ Sborník je dalším projevem úsilí členů kroužku znovu zastat nedeterministické názory na jazyk a literaturu, projevem snahy o emancipaci strukturalistického myšlení o literatuře, které v českém vědeckém prostředí mělo své odpůrce a bylo přijímáno zcela rozporuplně.

připomíná literárněhistorický příběh neporozumění básníkovi dílu jeho současníky: „Žádali po něm větší smysl pro ideu, děj, téma a obsah, ale měl jich více než kdo jiný [...] Pripadal jim literárně neužitečný, ba škodlivý, národně a společensky neúčinný a neúčelný [...]. Nemělo být uschlou květinou v starém herbáři literární historie. Bylo to umění, v němž by každý našel sebe vždy a všude“ (Pražák 1936a: 16–17).

- 2 Ač si autoři ze sborníku *Torso a tajemství Máchova díla* kladli za úkol vytvořit „sourody pendant k máchovskému sborníku Literárněhistorické společnosti československé“ (Mukařovský 1938a: 10) z roku 1936, kniha vyšla s výrazným zpožděním a nezařadila se do toku událostí máchovských oslav. Ačkoliv organizátoři výročí nepočítali s přispěním Pražského kroužku – v Praze a v Litoměřicích „hlavní slovo bylo posouzeno profesorem Miloslavu Hýskovi, Albertu Pražákovi, Otokaru Fischerovi, Arne Novákoví“ (Janáčková 1991: 7) – aktivní účast Jana Mukařovského na oslavách a jeho pět projevů v podstatě umožnilo předběžnou příležitostnou popularizaci vybraných klíčových názorů zastoupených v připravovaném sborníku.
- 3 Jan Mukařovský píše v dopise Bohuslavu Havránkovi (17. června 1930): „Nemohu se dočkat, abych věděl, jsme-li blíž k uskutečnění svého snu o brněnské ‚trojce‘, který Ty jsi vytvořil a kterému jsi už věnoval tolik práce. Píšu současně Jakobsonovi a prosím, aby mi někdo z Vás laskavě podal zprávu.“ Editorka vydání korespondence PLK Marie Havránková komentuje dopis následovně: „Představa společného působení Havránkova, Jakobsonova a Mukařovského na jedné – brněnské – univerzitě, která by institucionálně zaštitila činnost strukturalistů i výchovu žáků, se nikdy neuskutečnila“ (Havránková 2008: 46).

V kontextu máchovského výročí rozeznáváme střet dvou zcela odlišných, a do jisté míry i protikladných pojetí literatury a literární historie. Účastníci máchovských oslav se znovu vrátili k otázkám, jaké národně společenské úlohy má plnit literatura nebo zda musí být literární dílo za každou cenu uživatelské a účelné. Z toho se odvíjely dvě protikladné představy o nejdůležitějších funkcích myšlení o literatuře. Proto Mukařovského projevy o Karlu Hynku Máchovi byly označeny Jaroslavou Janáčkovou za diskrétní a vedly nepřímou polemiku s „máchovským bádáním svých předchůdců a současníků“, s literárními kritiky, kteří chápali výjimečnost Máchovu jako výlučnost a stavěli Máchu mimo proudy české národní literatury (Janáčková 1991: 5). V recenzi na Mukařovského „Polákovu Vznešenost přírody“ (1934) František Xaver Šalda tato odlišná pojetí literární historie nejen konfrontuje, ale dokonce je staví proti sobě. Jeho stručná formulace „děje zpyt tu stojí proti pouhému dějepisu“ zhodnotila Mukařovského „pokus o synthesu metody formální s metodou sociologickou“ (Šalda 1994: 60) jako „opravdovou, důslednou a závažnou“ literárněhistorickou metodologii (ibid.: 65).

V kontextu zmíněného metodologického střetu si Roman Jakobson pravděpodobně vybral deník Karla Hynka Máchy jako záminku, jako „materiál“, na jehož základě ukazuje, co je literatura, a co není (Jakobson 1934a). Hlavním terčem Jakobsonova výkladu básnickosti je současná a zděděná praxe literární historie, která omezuje funkce umění na jeho utilitární poselství, která spěje „k prolínání poesie a soukromého života“ ve snaze ztotožnit psychologický portrét empirického autora a záměrnost literárního textu prostřednictvím „mechanické kauzalitativy mezi nimi“, a to i přes jejich neusouvztažitelnost. Tuto „vládnoucí ideologii včerejška“, jejíž zásady odmítá již ve své první knize, psané ještě v sovětském Rusku (Jakobson 1921), Jakobson důvtipně shrnul do „otázky, která trápila starodávného francouzského šlechtice: je-li ocas připjat ke psu či pes k vlastnímu ocasu?“ (Jakobson 1934a: 230). Jinými slovy, působení umění z hlediska deterministické literární historiografie se odvíjí z původního kontextu vzniku díla. Smysl tohoto předurčení, této determinace nás zavazuje neustále hledat invence literárního textu v uzavřeném a začarovaném kruhu genealogických okolností. Tímto uzavřením kontextových souvislostí do dobových ohlasů ztrácí každá další generace čtenářů nejen příležitost, ale i možnost nově vnímat literární dílo, a tak jí nezbyvá nic jiného než pátrat po shodách, podobnostech nebo rozdílech mezi literárními náměty a prostředím jejich vzniku. Šance budoucích Máchových čtenářů „skládat“

vlastními interpretacemi jeho dílo znovu podle svých vlastních představ a schopností, vyzkoušet, jak píše Mukařovský, „kouzlo Máchova díla“ novým „užitím jeho stavebních kamenů“, zůstává nadále nejen nemožná, ale i odepřena (Mukařovský 1991: 11–12).

V diskuzi dílo Karla Hynka Máchy posloužilo jako důkaz toho, že literárněhistorický výklad se skládá z mnoha – ve své podstatě omezených – čtenářských pokusů uchopit významové intence literárněhistorického faktu. Strukturalistická literární historie se zakládá na přesvědčení, že pro interpretaci je příznačná samozřejmá neúplnost. Přes všechna úsilí se literárnímu historikovi nemůže podařit vysvětlit všechny souvislosti, do kterých dílo vstupuje, a proto dílo Máchovo „zůstává celé a neporušené jako v den svého narození“ (ibid.: 12). Nově složený literární text v čtenářské konkretizaci nesplyvá s jeho podstatou samou o sobě. Svou zlomkovitostí a nekonvenční opakovatelností obrazů nebo motivů zpochybňuje Máchovo dílo pojetí ideálního čtenáře. Přes veškerou námahu pracného rozboru opakujících se složek paměť čtenáře nezpracovává plný rozsah kombinačních možností a označení vytvořených básníkovým návratem k jistému prvku díla. „Jestliže Mácha vdechuje slovům zvláštní významovou neurčitost, neznamená to oslabení jejich poměru ke skutečnosti, ale jeho posílení a zmnohonásobení. [...] Slovo *máj* neztrácí již v češtině nikdy bohatství, kterým je Mácha nadal; tak chudé je proti němu slovo *květen!*“ (ibid.: 14; zvýr. J. M.). Roman Jakobson a Jan Mukařovský hájili pojetí literatury jakožto neustále působící základny obrazů, motivů a příběhů ovlivňujících čtenářské (a vůbec lidské) vnímání světa, jakožto nevyčerpatelného potenciálu, který proměňuje člověka aktem čtení. Každý slovní projev byl jimi chápán jako nevyhnutelná duchovní potřeba, s níž se stýkáme, aniž bychom mohli tušit, zda na nás působí nebo nás modeluje. „Právě básnictví zajišťuje před automatisací, před rezavěním naše formule lásky a nenávisti, odboje a smíření, víry a záporu“ (Jakobson 1934a: 238). Proto se účinkování literatury neztotožňuje s představou o nevyhnutelnosti její národně společenské ucelenosti, ale spíš s vytvářením nového vztahu mezi člověkem a jeho světem především ve smyslu individuálního vnímání a nazírání tohoto světa.⁴ Proto v interpretaci Jakobsonově „Máchův deník“ je stejně básnickým dílem jako *Máj*

4 Ve své filozofické interpretaci Máchova světového názoru Dmytro Čyževskij zdůrazňuje odlišnou podstatu literatury a její samostatnost vůči myšlenkovým systémům: „Básník si naprosto neklade za úkol *dokázati* svému čtenáři nějaké *teoretické pravdy*; nescíme se také v každém jednotlivém případě domnívat, že spisovatel chce svým básnickým dílem čtenáři *sugerovat* či *ukázat* svoje *myšlenky*“ (Mukařovský 1938a: 111; zvýr. D. Č.).

(1836) a „Marinka“ (1834) tím, že všechna tato díla nemají ani příděchu utilitarismu a zůstávají sama sebou. Proto „procento občanů ČSR, kteří přečetli třeba Nezvalovy verše, pokud je přečetli a přijali, mimoděk budou poněkud jinak žertovat s přítelem, nadávat odpůrci, intonovat vzrušení, vyznávat a prožívat lásku, politisovat. I když je přečetli a odmítli, přece nezůstane beze změny jejich řeč a denní rituál. Budou dlouho pronásledováni fixní ideou: jen aby se v ničem nepodobali tomu Nezvalovi“ (ibid.: 238).

Historicky podmíněná proměnlivost interpretace literárního díla je výchozím bodem v pracích Romana Jakobsona a Jana Mukařovského. Pro Mukařovského proměnlivost kontextualizace dokonce osamostatňuje umění a jeho jazyk jako rovnocenný společensky významný znakový systém a zároveň s tím vede k emancipaci literární historie. Zde nemíníme emancipaci jako proces znovuoživení nebo institucionální kontextualizace vědeckého oboru (Bláhová 2009), nýbrž jako hledání cesty jak spojit *básnickost a dějiny*, hledání, které bylo součástí vytvoření metodologie Pražské školy. Pojem *český literárněvědný strukturalismus*, který obvykle odkazuje k dědictví Jana Mukařovského, nahradíme kvůli šíři využitých primárních zdrojů buď pojmem *český psaný literárněvědný strukturalismus* nebo *literárněvědný strukturalismus Pražské školy*. Tím se vyhneme konfrontaci ruských a českých členů Pražského kroužku, nastolené jeho odpůrci ještě v druhé polovině dvacátých let minulého století, a věnujeme pozornost i kolektivním pracím strukturalistů.

Pojetí literární historie Pražské školy je dalším pokusem o překonání protikladu mezi literaturou a dějinami, nebo slovy Hanse Roberta Jaussa, pokus o překonání propasti mezi estetickým a historickým poznáním (Jauss 2001). Předchozím podnětem k obnovení literárních dějin je – jednak chronologicky a jednak typologicky – teorie literární evoluce, jejíž základní kapitoly se opírají o tři klíčové pojmy. První z nich je *systém literatury*, v němž se odehrávají všechny dějinné změny, a prostor mimo něj se nevztahuje na básnické dílo. Druhý pojem je literární *vývoj*, jehož hlavním příznakem je funkčnost. Třetím důležitým článkem literární evoluce je proces *automatizace* literárních prvků, jejichž osud je určován pohybem mezi centrem a periferií literárního systému. Připomenutí teorie evoluce jako modelu vývoje literatury je odůvodněno faktem, že tento směr obnovení literárních dějin vášnivě zastával Roman Jakobson. Jeho podílem na činnosti Pražské školy se stává koncepce Jurije Tyňanova jedním ze dvou hlavních výchozích bodů, které souvisejí se strukturalistickým pojetím literární historie. Reflexi pojmu literární evoluce v strukturalistickém myšlení o literatuře nepovažujeme

za mechanický vliv ruského literárněvědného formalismu, protože bychom museli tvrdit totéž o pojmu *literární řada* z pojmosloví německé recepční estetiky. Jan Mukařovský navazuje na evoluční vývoj ve svých studiích z třicátých let a vhodný příklad této návaznosti je přímá souvislost mezi automatizací tvárných prostředků literárního díla a čtenářskou zkušeností rozhodující při vytvoření literární normy, tj. zkušeností určujících, který ze známých prostředků se aktualizuje v podobě nově vytvořeného poetologického systému (příklad vytvoření kánonu socialistického realismu) (Mukařovský 1966).

Druhý opěrný bod, který určuje strukturalistické chápání úkolů dějin literatury, je vztah literatury a sociologie. Práce Jana Mukařovského neobsahují definici pojmu *sociologie literatury*. K tomu nespěje ani jeho stať „Poznámky k sociologii básnického jazyka“ (1935). V případě sociologie jde spíše o odtržení dalšího termínu z jeho původního kontextu; podobně jako literárněvědný strukturalismus ochotně využívá migrující pojem *dynamika*, jehož zrození a vědecká funkcionalizace se odehrávají pravděpodobně až v rámci mechaniky a jehož cesta dále pokračuje skrze sociologii k novějším vědeckým oborům. Sociologie z hlediska literárněvědného strukturalismu funguje především jako souhrn způsobů komunikace mezi literárním textem a mimoliterárními souvislostmi. Jinými slovy, strukturalistické vnímání literatury jako sociologického fenoménu konečně a poprvé v literární vědě přesvědčivě umožňuje „rozpuštění“ literární řady (definované pozdním ruským formalismem) v širším okruhu kulturněhistorických řad. Zvolenou chemickou metaforou zviditelňujeme podstatně odlišný krok Jana Mukařovského k vědeckému konsenzu, jehož výsledkem je „zkoumání vztahů mezi stavem a vývojem literatury a společenského soužití“, tj. krok k emancipaci literatury jakožto společenského jevu, který se neustále vyznačuje vlastní logikou vývoje, ale navíc svou proměnlivostí může zasahovat do sociálního dění. V širším kontextu aplikací pojmu sociologie Pražská škola podnikla odvážný pokus přesáhnout dosavadní rámec odborného pojmosloví a zájmu literární vědy směrem k vědecké problematice, které se nedeterministické myšlení do té doby vyhýbalo všemi možnými způsoby.

Vraťme se stručně k tomu, jak se postupně vyvíjelo Jakobsonovo a Mukařovského hodnocení dějin literatury. Začneme *literárností*, kterou v roce 1919 Jakobson formuluje na základě negace dosavadní literární historiografie. Důvodem negace byl stav tehdejší ruské historiografie a vliv, který na mladého Romana Jakobsona měly přednášky Ferdinanda de Saussura. Tento vliv se projevuje formálně v odmítá-

ní současné aplikace synchronního a diachronního přístupu v lingvistice. Hlubší motivací pro Jakobsona byla klíčová otázka, na kterou musel odpovědět každý humanitní vědec začátkem 20. století: napětí mezi synchronií a diachronií, mezi historickým a nehistorickým myšlením bylo příznačné pro mnoho humanitních oborů a přesahovalo rámec jednotlivých lingvistických nebo literárněvědných bádání. Vytvoření nového nehistorického paradigmatu v lingvistice nebo poetice znamenalo v podstatě rozhodnutí obhajovat všechno, co je vědecky aktuální a přínosné. Šlo o odpovědnost nejen vůči vlastnímu vědeckému životopisu, ale také o volbu určující celkovou profesionální sebeidentifikaci a obecnou kulturněhistorickou zodpovědnost. Základní protiklad mezi „statickým“ a diachronním přístupem u Ferdinanda de Saussura, jak již víme, spočívá v ignorování pojmu čas jakožto faktoru určujícího podstatu zkoumaného předmětu. Jazyk jako atemporální systém nepodléhá diachronnímu bádání, protože akt promluvy je jedinou skutečností, kterou vnímá vědomí mluvčího. Později, jako spoluautor „Tezí Pražského lingvistického kroužku“, se Roman Jakobson přiklonil k soužití dějinnosti a atemporálnosti a prohlásil: „*Pojetí jazyka jako funkčního systému jest třeba dbáti i při studiu minulých stadií, at jde o jejich rekonstrukci nebo o zjišťování vývoje.* Nelze klásti nepřekonatelné hráze mezi metodu synchronickou a diachronickou tak, jak to činí škola ženevská“ (Teze PLK 1970: 36; zvýr. R. J.). Nový pohled na literární historii se projevuje vyhraněním dvou základních typů staročeského verše, rozebraných ve vzájemné dějinné konfrontaci („verš převážně zpěvný proti druhému – verši výhradně mluvnímu, Sprechvers, skazovj stich“) (Jakobson 1934b). V dějinách středověkého českého básnictví základní složkou výkladu zůstává textový pramen, jehož vývoj je ovlivňován metrickým impulzem, rozsahem verše, nebo rozměrem a sylabickým schématem. Ani v Jakobsonových literárněhistorických studiích věnovaných starší české literatuře nedochází ke kontaktu zkoumaného „materiálu“ s mimoliterárními řadami, jakými ve středověku mohly být žánrová identifikace nebo souvislost mezi původem a institucionálním užitím textu. Původní záměr mladého formalisty podílet se na vytvoření základů poetiky a věnovat se nehistoriograficky a „kacířsky“, jak sám tvrdí, především současnému umění, byl postupu času nahrazen principem literární evoluce.

Mukafovský však na rozdíl od mladého Jakobsona nikdy neodmítal vztah literatury k její dějinnosti, umožňující pochopení působení literárního díla. V jeho publikacích po roce 1929 je literární historie obsažena nepřímo jako výchozí bod, na jehož základě se definují pozdější

klíčové pojmy literárněvědného strukturalismu, jakými jsou estetická norma, dobový vkus a dobová očekávání, vývoj struktury, čtenářské zkušenosti aj. Odlišnost chápání dějin literatury u Jakobsona a Mukařovského svědčí o jejich odlišném vztahu k vědecké minulosti. Pro nedeterministické směry, jakými jsou ruský formalismus a český strukturalismus, je pozitivistická literární historie stejně důležitým dědictvím. Zatímco Mukařovskému šlo o vývojovou fázi vědeckého myšlení, jejímž detailním přehodnocením dochází k vytvoření nového vědeckého paradigmatu, pro Jakobsona muselo dojít k emancipaci nové „teorie básnického jazyka“ extrémní negací pozitivistických dějin literatury. Proto byly vždy terčem jeho důvtipné a okouzující ironie. Mukařovský nahrazuje hodnocení v metodologii tradiční historiografie adekvátní rekonstrukcí původního literárního kontextu díla:

Badatel se musí varovat egocentrismu, totiž rozboru a hodnocení básnických faktů minulosti anebo faktů jiných národů pod zorným úhlem básnických návyků badatele samého a uměleckých norem, ve kterých byl vychován. [...] Historie básnictví nemá promítati do minulosti tento jev v podobě přeměněné, nýbrž má jej restaurovat v jeho původní funkci, v souvislosti s tím systémem, v němž jev ten vznikl.

(Teze PLK 1970: 50)

Pojetí literární historie Jan Mukařovský nikdy netematizoval, nevěnoval mu jednotlivé studie, „nenabídl žádný teoretický projekt literárně-historického výzkumu“ (Fořt 2006), a proto došlo ke konstatování o „Mukařovského (ne)projektu literární historie“. Vzhledem k tomu by se základní principy a aktuální úkoly literárních dějin daly formulovat na základě textů věnovaných jiným pojmům a problémům, mohli bychom je vyvodit nepřímou z jeho versologických prací anebo na základě dvou konkrétních studií – „Poznámky k sociologii básnického jazyka“ (Mukařovský 1935) a „Polákova Vznešenost přírody“ (Mukařovský 1985b). Dějinnost literatury se rýsuje nepřímou jednak v teoretických, jednak v interpretačních pracích Mukařovského. Příkladem toho je apriorní historičnost generačního literárního vkusu, který vdechuje život vývoji estetické hodnoty a normotvorné energii díla. Jako další příklady poslouží jak vztah mezi estetickou funkcí a jejími sociálními konkretizacemi, tak dějinné souvislosti básnické struktury. Proto máchovské projevy Mukařovského z roku 1936 interpretují básníka jako „zřejmého dovršitele dění českého veršového systému, dění uvedeného ve zrychlený pohyb několik desetiletí před jeho příchodem“

(Mukařovský 1991: 28–29). Rozbory jednotlivých literárních textů obvykle zařazují jisté tvárné prostředky do vývojových modelů, vytvářejí nové literární řady. Příklad: rytmus a syntax slouží k seřazení vývojové linie v české poezii od Jaroslava Vrchlického po Jiřího Wolkeru v stati „O rytmu v moderním českém básnictví a o českém volném verši“ (Mukařovský 1948).

Vraťme se na závěr k proměnlivosti, kterou jsme označili jako podstatný rys pojetí literatury a literární historie u Jakobsona a Mukařovského. Význam měnících se souvislostí interpretace literárního díla zdařile vystihuje Hans Robert Jauss, když definuje *historickou implikaci* jako jeden z možných vztahů mezi literaturou a vnímatelem. „Porozumění prvních čtenářů může od generace ke generaci pokračovat a obohacovat se, proto rozhoduje o dějinném významu díla a odhaluje jeho estetickou hodnotu“ (Jauss 2001). Paměť o literatuře měnící svá poselství s každou novou generací může mít spolehlivou úschovnu v literárních dějinách. Pokud jejich úloha není jen uchovávat zkušenosti předchozích čtenářů, ale i umožnit pro každou generaci literárních historiků rekonstruovat a spoluvytvářet smysl literárního díla podle potřeb vlastní přítomnosti. Aktualizace fragmentárnosti Máchovy tvorby v souvislosti s básnickovým jubileem poskytla nejen příležitost rekonstruovat pojetí literární historie, ale také šanci zažít kouzlo literárního díla „novým užitím jeho stavebních kamenů“.

Příloha

Příloha obsahuje návrh hesla věnovaného pojmu Literární historie Pražské školy. Heslo navazuje na *Terminologický slovník českého strukturalismu* (Grygar 1999) a na záměr jeho autora vytvořit souhrnný rámec literárněvědného pojmosloví Jana Mukařovského a českého literárněvědného strukturalismu. Konstrukce hesla se opírá o vyhranění literárněhistorického faktu, jehož definice a souvislosti v kontextu dalších pojmů zvýrazňují jednak genealogii, jednak svébytnost česky psaného literárněvědného strukturalismu. Nad zásadami literární historie přemýšlel nejdříve zakladatel Pražského lingvistického kroužku a významný lingvista Vilém Mathesius, jehož teoretické postřehy a interpretace anglické literatury spějí k revizi pozitivistického pojetí literatury. Heslo pouze mapuje pojetí literární historiografie, neklade si za cíl úplný popis vývoje pojmu, a proto nevyčerpává všechny možné podněty související s emancipací historického myšlení o literatuře (záměrně

není zahrnuta studie „Literární historie, její problémy a úkoly“ Felixe Vodičky z roku 1942).

(Všechna místa v jednotlivých textech jsou zvýrazněna citovanými autory.)

LITERÁRNÍ HISTORIE

LITERÁRNĚHISTORICKÝ FAKT

Jako každý způsob vědeckého bádání musí si i literární historie svůj cíl rozdělit ve dva: stanovit objektivně platná fakta a uvést je pak v příčinnou spojitost s fakty jinými, známějšími a vymezenějšími [...] A dosavadní nezdarů pokusů o vědeckou metodu v literární historii možno skrze vesměs vysvětliti tím, že příliš se zanedbává první z těchto dvou úkolů – stanovení fakt literárně-historických. (Mathesius 1982: 278)

Otázka, s jejímž odpovězením možnost stanovit literárněhistorický fakt stojí a padá, musí být položena nejdříve: Má literární dílo jakožto podnět estetických dojmů objektivně stanovitelné vlastnosti, které je činí schopným dojmy ty vzbuzovati? (ibid.: 278)

LITERÁRNĚHISTORICKÝ FAKT A POJETÍ AUTORA

[...] stanovení fakta literárněhistorického, tj. zjištění základních prvků daného díla literárního bez ohledu na autora [...] (ibid.: 279)

Taine – ať nevědomky, či z úmyslu – vyhýbá se rozboru těch prvků uměleckých, v nichž jeví se umělecké dozrávání Shakespearovo, prvků, které dokazují, že díla Shakespearova nejsou plodem jen elementární tvořící síly přírodní, nýbrž také výsledkem uměleckého úsudku autorova.

(ibid.: 285)

Stačí jen všimnout si těch prvků uměleckých, které shrnuli jsme pod názvy mohutnost výrazová a stavba díla uměleckého [...]

(ibid.: 285)

REKONSTRUKCE
LITERÁRNĚHISTO-
RICKÉHO FAKTU

Více než kde jinde je nutno v prvních dobách literatury anglické oživovati si i méně znatelné odstíny poměrů společenských a kulturních a oddané naslouchati všem památkám literární kultury její.
(Mathesius 1910: 7–8)

Pojetí jazyka jako funkčního systému jest třeba dbáti i při studiu minulých stadií, ať jde o jejich rekonstrukci nebo o zjišťování vývoje. Nelze klásti nepřekonatelné hráze mezi metodu synchronickou a diachronickou tak, jak to činí škola ženevská.
(Teze PLK 1970: 36)

Badatel se musí varovat egocentrismu, totiž rozboru a hodnocení básnických faktů minulosti anebo faktů jiných národů pod zorným úhlem básnických návyků badatele samého a uměleckých norem, ve kterých byl vychován. [...] Historie básnictví nemá promítat do minulosti tento jev v podobě přeměněné, nýbrž má jej restaurovat v jeho původní funkci, v souvislosti s tím systémem, v němž jev ten vznikl.
(ibid.: 50)

VÝVOJ LITERÁRNĚ-
HISTORICKÉHO
FAKTU

[...] jednotlivé přestavby veršové struktury, jak za sebou následují, nezávisí na libovůli jednotlivců ani na jejich umělosti nebo neumělosti, jak se domníval J. Král, nýbrž že tvoří skutečnou vývojovou řadu, jejíž jednotlivé členy jsou spjaty dialektickými shodami a protiklady.
(Mukařovský 1985a: 438)

[...] literární historie strukturní, která chápe vývoj básnictví jako nepřetržitý „samopohyb“ (Selbstbewegung) nesený dynamikou vyvíjející se řady samé a řízený vlastním imanentním řádem; neznamená to ovšem – jak ukážeme později – popírání styků mezi literaturou a jinými jevy povahy sociální (na př. ideologií, politikou, ekonomii, vědou atd.).
(Mukařovský 1985b: 439)

Literatura

BLÁHOVÁ, Kateřina

2009 *České dějepisectví v dialogu s Evropou (1890–1914)* (Praha: Academia)

FOŘT, Bohumil

2007 „Mukařovského (ne)projekt literární historie“, in Kateřina Bláhová, Ondřej Sládek (eds.): *O psaní dějin. Teoretické a metodologické problémy literární historiografie* (Praha: Academia), s. 170–181

GRYGAR, Mojmír

1999 *Terminologický slovník českého strukturalismu. Obecné pojmy estetiky a teorie umění* (Brno: Host)

HAVRÁNKOVÁ, Marie (ed.)

2008 *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci. Korespondence z let 1923–1970* (Praha: Academia)

JAKOBSON, Roman

1921 *Novějšaja ruskaja poetika. Nabrosok pervyj* (Praha: Typografija „Politika“)

1934a „Co je poesie“, *Volné směry* 30, č. 10, s. 229–239

1934b „Verš staročeský“, in *Československá vlastivěda 3. Jazyk* (Praha: Sfinx Bohumil Janda), s. 429–459

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1991 „Předmluva“, in Jan Mukařovský: *Příklad poezie. K otázce trvalé platnosti Máchova díla*, eds. Jaroslava Janáčková, Milan Jankovič (Praha: Pražská imaginace), s. 5–7

JAUSS, Hans Robert

2001 „Dějiny literatury jako výzva literární vědě“, přel. Ivana Vízdalová, in Miloš Sedmidubský, Miroslav Červenka, Ivana Vízdalová (eds.): *Čtenář jako výzva. Výbor z prací kostnické recepční estetiky* (Brno: Host), s. 7–38 [1970]

MATHESIUS, Vilém

1910 *Dějiny literatury anglické v hlavních jejích proudech a představitelích. Doba anglosaská* (Praha: vlastním nákladem)

1982 „Tainova kritika Shakespeara. Příspěvky k dějinám pokusů o zvědečtění literární historie“, in idem: *Jazyk, kultura a slovesnost* (Praha: Odeon), s. 252–293 [1907/1908]

MUKAŘOVSKÝ, Jan

1935 „Poznámky k sociologii básnického jazyka“, *Slovo a slovesnost* 1, č. 1, s. 29–38

1938a „Předmluva“, in idem (ed.): *Torso a tajemství Máchova díla. Sborník pojednání Pražského lingvistického kroužku* (Praha: Fr. Borový), s. 7–10

1948 „O rytmu v moderním českém básnictví a o českém volném verši“, in idem: *Kapitoly z české poetiky 2. K vývoji české poesie a prózy* (Praha: Svoboda), s. 199–208 [1934]

1966 „Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty“, in idem: *Studie z estetiky*, ed. Květoslav Chvatík (Praha: Odeon), s. 17–54 [1936]

1985a „Obecné zásady a vývoj novočeského verše“, in idem: *Studie z poetiky*, ed. Hana Mukařovská [Květoslav Chvatík] (Praha: Odeon), s. 365–438 [1934]

1985b „Polákova Vznešenost přírody“, *ibid.*, s. 439–513 [1934]

1991 *Příklad poezie. K otázce trvalé platnosti Máchova díla*, eds. Jaroslava Janáčková, Milan Jankovič (Praha: Pražská imaginace)

MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.)

1938 *Torso a tajemství Máchova díla. Sborník pojednání Pražského lingvistického kroužku* (Praha: Fr. Borový)

PRAŽÁK, Albert

1936a *K. H. Máchu* (Kolín: Josef Zach)

1936b *Karel Hynek Máchu* (Praha: Státní nakladatelství)

ŠALDA, František Xaver

1994 „Příklad literárního dějepisu strukturálního“, in idem: *Šaldův zápisník 7* (Praha: Československý spisovatel), s. 59–68 [1934–1935]

TEZE PLK

1970 „Teze Pražského lingvistického kroužku“, in Josef Vachek (ed.): *U základů Pražské jazykovědné školy* (Praha: Academia), s. 35–65 [1929]

WELLEK, René

1934/1935 „Dějiny českého verše a metody literární historie“, *Listy pro umění a kritiku* 2, č. 19–20, s. 437–445

Torso a tajemství Máchova díla and the defence of literary theory

Karel Hynek Mácha's anniversary (1936) has been related to two different ways of re-thinking *literary history* in the papers of Jan Mukařovský and Roman Jakobson (refusal by Roman Jakobson, re-construction by Jan Mukařovský). The fragmentariness of Mácha's work (except the author's diaries) as a main point of interpretation has been used by both scholars in the Prague Circle as necessary literary evidence of the newly-rewritten history of literature after positivism. The paper suggests substitution of the term *literary theory of Czech structuralism* by the generic concept *Prague School literary theory*.

Keywords

literary history, formalism, structuralism, Prague School, Vilém Mathesius, Roman Jakobson, Jan Mukařovský